

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на проф. Александър Гънгов на тема „Кръговостта във философската логика на континенталната традиция“ за присъждане на научната степен „доктор на философските науки“

Дисертацията е с общ обем от 414 страници, разделени на четири глави с 25 параграфа, въведение, заключение и библиография от 111 заглавия, от които 53 на кирилица, а останалите - на латиница.

„Същественото нещо за науката на логиката не е толкова началото да бъде чиста непосредственост, а по-скоро, че цялата наука е кръг, в който първото става последно, а последното също и първо.“ (с. 71)

Този цитат от „Науката логика“ на Хегел спокойно може да стане мото на разглежданата дисертация. В нея авторът се опитва да ни покаже каква роля играе кръговостта в процеса на обосноваване на твърденията и в процеса на постигане на истината. Телеологизмът, който придружава тази кръговост, показва посоката на развитие на процесите в света и в познанието и така гарантира позитивните резултати. С други думи, „Главната цел на дисертацията е да подходим към философската логика в континенталната традиция през призмата на кръговото разсъждение, което разглеждаме като разгръщащо се на две нива: на нивото на биващото—това е *онтологически кръг*—и на нивото на логическото—*логически кръг*, който в никакъв случай не е порицаваният порочен кръг в доказателството. Проследявайки тази кръговост, непрекъснато я съотнасяме с вътрешно присъщата ѝ телеологичност.“ (с. 9 от дисертацията).

Традицията, която се изследва, включва най-големите имена на континенталната философия в нейния немскоговорещ вариант: Хегел,

Маркс, Гадамер, Хусерл и Хайдегер. Същевременно авторът се опитва да защити тезата, че континенталната философия не само не е скарана с логиката, но се опитва и да я обоснове онтологически в противовес на аналитичната традиция, където логическото – поне според интуициите на ранния Витгенщайн – се корени в граматиката на езика. Според континенталните философи обаче езикът е белязан онтологически и в същото време получава съдържанието си от мисълта. Затова референцията не играе никаква или почти никаква роля в конституирането на смисъла, защото в последна сметка светът се сътворява от мисленето, което е отговорно за този смисъл. Авторът проследява тези основни нишки на мисълта в трудовете на споменатите автори, като показва завидно познаване на текстовете. Както сам той отбелязва във въведението на дисертацията, тези трудове включват „двата варианта на Хегеловата „Наука логика“ и „Феноменология на духа“, представящи неговия спекулативен подход, както и приложението на тези логически постановки във „Философия на религията“. При Гадамер се ограничаваме до основния му труд „Истина и метод“, но все пак включваме и негови идеи от студии, посветени на Хегел и Хайдегер. Маркс е представен главно с първия том на „Капиталът“, докато вариантите на Хусерловата феноменологична логика проследяваме, следвайки „Логически изследвания“, „Формална и трансцендентална логика“, „Опит и съждение“, а също така „Идеи I“ и „Картезиански размишления“. При обсъждането на Хайдегер не можем да не отделим внимание на „Битие и време“, както и на късното „Време и битие“, но се съсредоточаваме главно върху „Метафизически основания на логиката“, „Платоновото учение за истината“ и „Тъждество и различие“. Също вземаме пред вид неговата „Логиката като въпросът относно същността на езика“, „Логиката. Въпросът за истината“ и „Какво се нарича истина“. Основавайки се на се коментаторски източници, обръщаме внимание и на ранните му работи по логика от времето на докторантурата, защитата на дисертация и

последвалата хабилитация.“ (сс. 9-10 от дисертацията) Също във въведението е обяснено защо ролята на кръга и кръговете в мисленето е толкова важна, че може да стане обект на цял дисертационен труд. Обобщено казано, много често Хегеловото мислене се свързва с кръговата форма и се противопоставя на линейното или едноизмерно мислене. Рисунката на кръга може да се намери още в древногръцката философия. Защото тази форма няма начало или край. Кръгът на абсолютното се дели на по-малки кръгове. Говоренето на тоталности ни оставя в кръговата форма. Както казва самият Хегел, цялото се представя като кръг на кръговете, на който всеки от тях е момент.“ („Енциклопедия на философските науки“, т. 1, §15). Кръговете трябва да се мислят заедно. Някои коментатори говорят за спирала, но в текста убедително се показва, че проследяваната форма на мислене е именно кръг. Пак във въведението съвсем накратко се проследяват някои исторически предшественици на кръговата форма на мислене, като се отхвърлят или потвърждават определенията ѝ като такава (при Декарт, Вико, Спиноза и Кант).

Изложението върви хронологично с изключение на анализа на херменевтичната логика на Гадамер, която по съдържателни причини идва веднага след Хегел. Център на изложението е Хегеловата спекулативна логика, която, според дисертанта, до известна степен предопределя развитието на идеята за кръговостта в последващите философски разсъждения на Маркс, Хусерл и Хайдегер. Първата глава е посветена на ставането и структурата на спекулативната логика на Хегел. Започва се със структурата на спекулативната логика и нейните основни проявления. Опериращите категории тук са конкретно и абстрактно твърдение, ставане, снемане и синтез. Изяснява се телеологичната същност на кръговия извод и се проследяват измененията в разсъдъчно мисленето, негативното диалектическо мислене и положителното разумно (спекулативно) мислене.

Като съществен принос може да се открие реинтерпретирането на категориите на спекулативната логика през призмата на телеологията и кръговото разсъждение. Отделен параграф е посветен на истината в спекулативната логика, която може да се опише като подчинена на девиза „Истината е цялото“ (с. 60 от дисертацията). Разгледани са проявите на спекулативното мислене, като се проследява диалектиката на категориите чрез ставането, ролята на рефлексията и се заключава за телеологичната природа на тези прояви. След това принципите на спекулативната логика се прилагат към философията на религията, за да се направят паралели с актуалното състояние на тази културна форма.

Това изчерпва съдържанието на първата глава, към което обаче трябва да се добави и Гадамеровата версия, която се използва в подобна актуализация, за да се покажат вариантите на манипулативната спекулация, на която сме изложени постоянно днес. В тази част се очертават най-важните елементи на херменевтичния начин на работа: отправяне от познатото в една форма на живот, което подготвя съответното предразбиране за определени формулировки на проблема; приемане на един духовен принцип за източник на смисъла – може да е личност, трансцендентална субективност, интенционалност или жизнен принцип; извличане на едно кръгово сливане на хоризонтите, което обслужва познанието на предметите и самопознанието. Чуждият смисъл винаги се привежда във връзка със собственото постигане на действителността и само така получава своята философска релевантност.

Читателят може да направи следните изводи въз основа на анализа на дисертанта. Хегеловата диалектика (или логика) не е общ философски метод, който може да се прилага от кой да е философ. При Хегел тя е точно определен вид идеализъм. Тя характеризира формата на определен мисловен конструкт, на абсолютния дух. Това е представата, че всичко

биващо може да се разглежда като момент на едно развило се чрез силата на противоречието цяло. Това цяло е ставането от само себе си на абсолюта. Макар че на всичко действително могат да се припишат противоречия (движение, изменение, крайност), тази действителност като цяло се определя и води от абсолютна разумност. Аргументацията на Хегел е изключително силно повлияна от теологически импулси. Ето нейните общи черти: в началото е логиката или онтологията, в която абсолютното или божественото битие се разглежда преди сътворението на света, т.е. независимо от окръжаващата ни природа. Натурфилософията като втора част на системата се занимава с овъншностяването на бога в света, което е философска форма на инкарнацията; висшата точка представя философията на духа като завръщане на бога от творението към самия себе си.

Диалектичката логика на Маркс е разгледана отново през призмата на кръговостта и телеологизма в нейното конкретно проявление в икономическата теория на „Капиталът“. Взаимодействието на абстрактното и конкретно всеобщо става ключ към разкриването на идеалните измерения на парите. Това на свой ред позволява разкриване на същността на криптовалутите. Както е редно за всяка логика, отново се разглежда проблемът за истината, този път на фона на превърнатите форми. Висока оценка заслужава анализът на логическите и практически последици от прилагането на това понятие в реалния живот. Направен е опит да се изясни заложената още от Хегел идея за позитивната роля на противоречието, което е една от конфликтните точки в отношенията с формалната логика. В тази част също така са направени препратки към Пърсовото разбиране за абдукцията, което бих се зарадвала да видя съпоставено с трансценденталния подход в аргументацията. Похвално е включването на български автори в текста, както и демонстрирането на значимостта на диалектиката в, например, клиничната диагностика или при изясняването на

природата и функциите на криптовалутите, чрез което се прави връзка с други трудове на автора и отново се показва как работи видът логически разсъждения, прокламирани от континенталната философия, на територията на актуални днес проблеми.

Феноменологичната логика на Хусерл е представена както чрез вътрешни интерпретации на функциите на основните ѝ понятия в текстове като „Логически изследвания“, така и като път към обосноваването на логиката като конституента на опита в Кантов дух. Чрез това, според дисертанта, се гарантира философичният характер на логиката. Не познавам по-подробен анализ на феноменологическата логика в нашата философска книжнина от предложения в дисертацията. Показани са намеренията и степента на осъществяването им от Хусерл за преодоляването на психологизма и натурализма в логиката. Засегнати са и основните теми в шестте логически изследвания. Акцентът е поставен върху методологическата значимост на интенционалността, интуицията, рефлексията и констатирането на очевидността. Те обосновават прехода към т.нар. трансцендентална логика и нейните функции. Накрая се показва отново ролята на кръговостта. Направени са съпоставки с формалната логика, които са много ценни за обосноваването на самостоятелното съществуване на трансценденталната логика. Става ясно защо евидентистката теория за истината на Хуселовия учител Франц Brentano е взета на въоръжение и от самия Хусерл. Според него пълната истина не е абсолютна, но не е релативистка.

В последната глава се анализира Хайдегеровата критика на традиционната логика и алтернативата, която той предлага: преодоляване на субект-обектното, за да се отчете обосноваващият характер на битието, така че логиката да се превърне в изследване на условията за възможност на смисъла и логоса на битието (с. 391 от дисертацията). Тук кръговата

структура на логиката се извежда като резултат на екзистирването. Анализирани са причините за отхвърлянето на формалната логика, която преобразува метафизическата истина в съждителна и с това изгубва съдържанието си. Напротив, има емпирични свидетелства от съвременната когнитивна наука, че логиката все пак е чувствителна към съдържанието, даже и когато се представя като чисто формална (например, експериментите на Питър Уейсън). Що се отнася до кръговостта в Хайдегеровата версия на континентална логика, тя е резултат от извяването на историчността и темпоралността на човешкото битие – характеристиките, които според Хайдегер се пренебрегват от по-голямата част от философията, която предшества неговите текстове. Обобщено казано (с думите на проф. Гънгов), „Логическата структура и нормативност *не са самодостатъчни*, а са *производни* на пред-рефлексивната и пред-предикатната нормативна структура на разкритостта на битието като *световост и последственост*.“ (с. 392 от дисертацията)

Структурата на текста е прецизна и добре отговаря на целите на изложението. Езикът е ясен, макар че борави с автентичните понятия на философи, работили преди сто и повече години. Точно изясняването на тези понятия от съвременна гледна точка е важен принос на работата. Основният ми въпрос е: как авторът се ситуира в дебата за кръговостта и телеологизма в континенталната логика? Ако мястото на настоящия труд в този дебат се посочи експлицитно, ще бъде определен плюс за текста.

Авторефератът отразява коректно съдържанието на дисертацията. Библиографията е значителна по обем и съдържа само академично респектабелни заглавия. Съгласна съм с приносите, посочени от дисертанта. Публикациите по дисертацията са повече от достатъчни и значими като качество.

С оглед на всичко казано ще гласувам убедено с „да“ за присъждането на научната степен „доктор на философските науки“ на проф. Александър Гънгов.

10.01.2023 г.

София

проф. дфн Анета Карагеоргиева